

Marcin Gomółka

Łuków

ORCID: 0000-0002-7900-7461

Gospodarka ziemi łukowskiej w średniowieczu w świetle źródeł

The economy of the Łuków land in the Middle Ages in the light of sources

SUMMARY

This article discusses issues related to the economy of the Łuków land in the Middle Ages in the light of source materials. Particular attention was paid to the dichotomy of the economic development of the Łuków region in the Middle Ages, taking into account two time periods, i.e. the 12th-14th and 15th centuries. In each of these periods, the Łuków region developed differently, moving from an extensive to an increasingly dynamic economy. The article presents the factors determining the pace of economic development of the Łuków region in the Middle Ages, the most important of which was undoubtedly the Polish-Lithuanian union in Krewo concluded in 1385. The above-mentioned event resulted in the transformation of Łukowski from a peripheral territory to one located deep in the Polish-Lithuanian state, resulting in settlement, economic and trade changes. As a result, towns and villages were incorporated under Magdeburg law, markets and fairs were established, and agriculture, animal breeding, beekeeping and iron mining began to develop on a larger scale. Thus, we can talk about the foundations of the commodity and monetary economy being born in the Łuków region. These issues are presented in the article, at the same time trying to indicate how political changes can affect the pace of economic development.

Keywords: Łuków, Łuków land, economy, development, union in Krewo.

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule poruszono problematykę dotyczącą gospodarki ziemi łukowskiej w średniowieczu w świetle materiałów źródłowych. Szczególną uwagę zwrócono na dichotomię rozwoju gospodarczego Łukowszczyzny w wiekach średnich, uwzględniając dwa

przedziały czasowe, tj. XII-XIV oraz XV wiek. W każdym z tych okresów ziemia łukowska rozwijała się inaczej, przechodząc od gospodarki ekstensywnej do coraz bardziej dynamicznej. W artykule zaprezentowano czynniki determinujące tempo rozwoju gospodarczego ziemi łukowskiej w średniowieczu, z najważniejszym, jakim niewątpliwie była zawarta w 1385 r. unia polsko-litewska w Krewie. Wspomniane wydarzenie spowodowało przekształcenie łukowskiego z terytorium peryferyjnego, na położone w głębi państwa polsko-litewskiego, skutkując przemianami o charakterze osadniczym, gospodarczym i handlowym. W efekcie nastąpiły lokacje miast i wsi na prawie magdeburskim, powstały targi i jarmarki, na szerszą skalę zaczęło rozwijać się rolnictwo, hodowla zwierząt, bartnictwo czy rudnictwo. Tym samym można mówić o narodzinach na terenie ziemi łukowskiej fundamentów gospodarki towarowo – pieniężnej. Kwestie te przedstawiono na łamach artykułu, starając się jednocześnie zasygnalizować w jaki sposób przemiany polityczne mogą wpływać na tempo rozwoju gospodarczego.

Słowa kluczowe: Łuków, ziemia łukowska, gospodarka, rozwój, unia w Krewie.

Zamiast wstępu

W średniowieczu ziemia łukowska wchodziła w skład terytorium sandomierskiego (tzw. prowincja, a nieco później księstwo sandomierskie)¹, będąc częścią składową Małopolski. Łukowskie stanowiło najdalej wysunięty w kierunku północno-wschodnim fragment wspomnianego obszaru², pełniąc rolę bufora przed najazdami pogan – Prusów, Litwinów, Jaćwingów oraz schizmatyckich Rusinów³ i sąsiadując z ziemią lubelską⁴, stężycką, Mazowszem, Wielkim Księstwem Litewskim⁵, a także Rusią Halicko – Włodzimierską⁶. Granice Łukowszczyzny wyznaczały cztery rzeki, a mianowicie Wieprz, Tyśmienica, Liwiec i Muchawka⁷. Był to region niewielki pod względem ob-

¹ A. Teterycz-Puzio, *Geneza województwa sandomierskiego*, Słupsk 2001, s. 27.

² B. Wetoszka, *W średniowieczu i nowożytności*, [w:] *Północna Lubelszczyzna od pradziejów po okres nowożytny*, red. E. Banasiewicz-Szykuła, Lublin 2003, s. 119.

³ K. Więch, *Na pograniczu trzech dzielnic. Z dziejów Ziemi Łukowskiej i Stężyckiej*, Wola Okrzejska 2017, s. 10.

⁴ S. Litak, L. Müllerowa, *Osadnictwo Ziemi Łukowskiej w okresie przedrozbiorowym*, [w:] *Z przeszłości Ziemi łukowskiej. Materiały sesji naukowej poświęconej przeszłości miasta Łukowa i Ziemi Łukowskiej odbytej w dniu 28 września 1958 r. w Lublinie*, Lublin 1959, s. 43.

⁵ Chodzi tutaj o granice pomiędzy ziemią łukowską, a Podlasiem. W XIII-XIV w. na Podlasiu krzyżowały się wpływy mazowieckie i litewskie. W 1340 r. region ten wszedł w skład Litwy, zaś w 1391 r. zajął go książę mazowiecki Janusz. W 1440 r. teren ten należał do Mazowsza, zaś od 1446 r. do Litwy – por. J. Tyszkiewicz, *Podlasie: Kształtowanie się nazwy i terytorium do końca XIX stulecia*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na terenie województwa siedleckiego”, z. 3, 1982, s. 10-11.

⁶ Granica taka istniała do 1349 r., tj. do momentu funkcjonowania Rusi Halicko-Włodzimierskiej jako samodzielnego państwa. Po 1349 r. jej ziemie stały się obiektem rywalizacji Polski, Litwy oraz Węgier.

⁷ A. Teterycz-Puzio, *Geneza województwa...*, s. 68; S. Litak, L. Müllerowa, *Osadnictwo Ziemi Łukowskiej...*, s. 43, J. Rzewuski, *Dzieje parafii Trzebieszów i jej mieszkańców w latach 1430-1860*, Warszawa 2006, s.

szarowym, o powierzchni zaledwie 2090 km², zamieszkały w XV w. przez około 3,5 tys. ludności, z gęstością zaludnienia rzędu 0,8 – 1,6 osób na km²⁸.

Mimo stosunkowo skromnych rozmiarów ziemi łukowską należy uznać za terytorium dynamiczne, na którym dokonywały się w średniowieczu liczne przemiany o charakterze politycznym, kulturalnym bądź gospodarczym. Zwłaszcza ostatnia z wymienionych płaszczyzn zasługuje na szerszą analizę, głównie ze względu na skok rozwojowy, jaki dokonała ziemia łukowska w XV w. Przyczyną takiego stanu rzeczy była zawarta w 1385 r. w Krewie unia polsko-litewska, przekształcająca Łukowskie z typowego pogranicza, w teren położony wewnątrz zunifikowanego państwa polsko-litewskiego.

Głównym problemem badawczym podjętym na łamach niniejszego artykułu będzie próba odpowiedzi na pytanie: na czym polegała dychotomia rozwoju gospodarczego ziemi łukowskiej w średniowieczu w XII-XIV oraz XV w., i jakie czynniki wspomniany rozwój determinowały?

Przesłanki rozwoju gospodarczego ziemi łukowskiej w średniowieczu

Mówiąc o przesłankach rozwoju gospodarczego ziemi łukowskiej w średniowieczu należy zwrócić uwagę na ważną cezurę, jaką niewątpliwie była II połowa XII w. Powstały wówczas dwa najstarsze centra osadnicze na tym terenie, a mianowicie Kock i Łuków, jako wypadkowa napływu osadników z Mazowsza, ziemi sandomierskiej i znad Bugu⁹. Drugą istotną kwestią był rozwój sieci drożnej, ułatwiającej zarówno ruch osadniczy, jak i wymianę towarową. Kluczową rolę odgrywał w tym względzie szlak ziemia krakowska – Jaćwież, przebiegając m.in. przez takie miejscowości jak: Radom, Sieciechów, Łuków, Drohiczyn i Kock¹⁰.

Przekazy źródłowe pozwalają przypuszczać, że na terenie Kocka już w latach 60-70 XII w. energicznie rozwijał się handel. Nieco później powsta-

16.

⁸ M. Gomółka, *Dzieje ziemi łukowskiej w średniowieczu*, Siedlce 2022, s. 65-66. Praca doktorska obroniona w Instytucie Historii UwS pod kierunkiem prof. Marii Starnawskiej.

⁹ T. Wąsowicz, *Wczesnośredniowieczne przeprawy przez środkową Wisłę*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 5, 1957, z. 3-4, s. 452.

¹⁰ M. Starnawska, *Dzieje Kocka w średniowieczu*, w: *Dzieje Kocka od czasów najdawniejszych do najnowszych*, red. Dariusz Magier, Kock 2017, s. 17.

ła tam parafia pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny¹¹. Klucz kocki przed prawdopodobną donacją Kazimierza II Sprawiedliwego na rzecz biskupstwa płockiego¹² działał w oparciu o system prawa książęcego, z dynamicznie rozwijającym się rzemiosłem, handlem oraz gospodarką łowiecką¹³.

O rozwoju gospodarczym Łukowa w XII-XIII w. źródła nie przekazały żadnych konkretnych informacji. Musimy jednak pamiętać, że położony nad Krzną gród był siedzibą powstałej najprawdopodobniej w latach 40. XIII w. kasztelanii. Zarządzający tą jednostką administracyjną urzędnicy (kasztelanowie) sprawowali w imieniu księcia władzę o charakterze sądowo – administracyjnym, nadzorowali ściąganie danin oraz wywiązywanie się ludności z innych obowiązków prawa książęcego. Można więc powiedzieć, że stymulowali przemiany natury gospodarczej. Dynamizm wspomnianych przemian pozostaje zagadką. Zapewne byłyby one bardziej zauważalne, gdyby sukcesem zakończyła się inicjatywa Bolesława V Wstydlivego. Książę ten dążył do utworzenia w Łukowie biskupstwa, obejmującego swym zasięgiem ziemie jaćwieskie, litewskie i częściowo pruskie oraz zamieszkałe przez Polaków peryferyjne obszary diecezji krakowskiej. Rolę zbrojnego ramienia biskupstwa miał pełnić zakon templariuszy, ale pobyt tego zgromadzenia na ziemi łukowskiej zakończył się wraz z upadkiem biskupstwa, tj. w sierpniu 1257 r. Wydaje się kwestią bardzo prawdopodobną, że zakon dysponujący rozległą siecią majątków w całej Europie mógłby z powodzeniem wdrażać nowoczesne rozwiązania gospodarcze również na terenie Łukowszczyzny.

Niezależnie od starań Kazimierza Sprawiedliwego czy Bolesława Wstydlivego ziemia łukowska pozostawała w XII-XIII w. terytorium zapóźnionym pod względem gospodarczym. Na obszarze tym w trakcie rozbięcia dzielnicowego znajdowało się zaledwie 9 punktów osadniczych, wraz z dwoma parafiami (Łuków, Kock). W XIV w. okręg parafialny powstał również w Tuchowiczu. Rzadka sieć osadnicza i parafialna w poważnym stopniu

¹¹ *Castellaniae ecclesiae Plocensis. Teloneae piscopi Plocensis. Villae capituli Plocensis. (dalej Castellaniae ecclesiae)*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica* (dalej MPH), t. 5, wyd. W. Kętrzyński, Lwów 1888, s. 434; A. Sochacka, *Własność ziemska w województwie lubelskim w średniowieczu*, Lublin 1987, s. 14.

¹² Zdaniem Anny Sochackiej donacja miała miejsce w latach 1186-1194, por. A. Sochacka, *Własność ziemska...*, s. 14.

¹³ *Kodeks Dyplomatyczny Małopolski* (dalej: KDM), wyd. F. Piekosiński, t. 1, nr 51, Kraków 1876, s. 63; H. Mierzwiński, *Problem osadnictwa mazowiecko-podlaskiego w pierwszych wiekach państwowości polskiej na przykładzie Kocka*, „Rocznik Międzyrzecki”, t. 8, 1976, s. 14; Idem, *Dzieje Kocka do roku 1939*, Warszawa 1990, s. 23-24.

hamowały tempo przemian gospodarczych w regionie. Źródła nie zarejestrowały też żadnej aktywności kasztelanów łukowskich w latach 1273-1373¹⁴, co mogłoby świadczyć o zaniku tego urzędu w Łukowskim, ewentualnie przeniesieniu go do innego ośrodka. Niewykluczone jednak, że kasztelania istniała, ale zarządzający nią urzędnicy nie wystawiali dokumentów bądź realizując ważne zadania na pograniczu rzadko opuszczali podległy sobie teren, nie przebywając tym samym w bliskim otoczeniu panujących¹⁵.

Niekorzystna sytuacja na polu gospodarczym uległa zmianie w XV w., a decydującą determinantą okazała się unia krewska. Ziemia łukowska straciła charakter pograniczny, ustały najazdy zewnętrzne, poprawiło się bezpieczeństwo. W efekcie na teren Łukowskiego zaczęli napływać osadnicy z Lubelszczyzny, ziemi stężyckiej, Sandomierszczyzny, Mazowsza oraz ziem ruskich. Liczba punktów osadniczych wzrosła z 9 do 119, co wpłynęło na kształtowanie się sieci parafialnej. W II połowie XV w. na Łukowszczyźnie funkcjonowało już 8 parafii (Łuków, Kock, Tuchowicz, Zbuczyn, Trzebieszów, Ulan. Kozirynek – Radzyń, Pruszyń). Zwiększeniu uległa liczba ludności i gęstość zaludnienia. Wyszczególnione zjawiska w istotny sposób zadecydowały o progresie gospodarczym ziemi łukowskiej w późnym średniowieczu.

Prawdziwym katalizatorem zmian okazały się lokacje miast i wsi na prawie magdeburskim i średzkim¹⁶ (Łuków¹⁷, Kock¹⁸, Tuchowicz¹⁹, Radzyń²⁰, Bedlne²¹, Ulan²², Strzyżew²³, Trzebieszów²⁴, Oszczepalin²⁵, Wola Gręzowa²⁶

¹⁴ Ostatnim kasztelanem łukowskim wymienionym w XIII w. był poległy pod Bogucinem w 1273 r. Racibor, J. Długosz, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, wyd. Z. Kozłowska-Budkova i in., lib. VII, Warszawa 1975, s. 182.

¹⁵ O. Halecki, *Powołanie księcia Władysława Opolskiego na tron krakowski w r. 1273*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 27, 1913, s. 279; R. Orłowski, J. R. Szaflik, *Dzieje miasta Łukowa*, Lublin 1962, s. 14.

¹⁶ Model organizacji osadnictwa, który wziął swoją nazwę od lokowanej w 1235 r. przez Henryka Brodatego Środy Śląskiej.

¹⁷ Lokacja miała miejsce w 1403 roku, *Zbiór dokumentów małopolskich* (dalej ZDM), wyd. S. Kuraś, t. 6, nr 1657, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974, s. 205-206.

¹⁸ Lokacja w 1417 r., ZDM, t. 6, nr 1813, s. 422-425.

¹⁹ Lokacja w 1430 r., ZDM, t. 7, nr 2053, s. 296-299.

²⁰ *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (dalej: AGAD), *Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych* (dalej KRSW), sygn. 3195d, k. 5-6; Lokacja w 1468 r.

²¹ Lokacja w 1424 r., ZDM, t. 7, nr 1957, s. 141-144.

²² Lokacja w 1424 r., ZDM, t. 7, nr 1962, s. 152-153.

²³ Lokacja w 1427 r., ZDM, t. 7, nr 2016, s. 236-237.

²⁴ KDM, t. 5, nr 270, wyd. elektroniczne, red. W. Bukowski, Kraków 2014, www.kodeks.pau.krakow.pl/, dostęp 2024-7-18; Lokacja w 1457 roku.

²⁵ KDM, t. 5, nr 274; www.kodeks.pau.krakow.pl/, dostęp 2024-7-18; Lokacja w 1457 roku.

²⁶ Lokacja w 1457 r., AGAD, *Metryka Koronna* (dalej MK), sygn. 119, k. 89-90.

i Zalesie²⁷). W lokowanych miastach oraz wsiach upowszechniły się zachodnioeuropejskie wzorce feudalne, a także nowoczesne rozwiązania na płaszczyźnie gospodarczej i ustrojowej²⁸. Prawo niemieckie generowało postęp, przyczyniając się do intensyfikacji produkcji rolnej, rozwoju rzemiosła i handlu (targi, jarmarki), jak również samorządności na terenie miast i wsi²⁹. Skutkowało to znaczącym ożywieniem na polu gospodarczym, poprawą życia ludności, powstawaniem cechów³⁰, tworzeniem zrębów gospodarki towarowo-pieniężnej. Dużą dynamikę osiągnęły również przemiany społeczne. Ich istotą było różnicowanie się stanu chłopskiego (kmiecie, zagrodnicy) czy mieszczańskiego (patrycjat, pospólstwo, plebs). Zjawiska te występowały na terenie ziemi łukowskiej początkowo niezbyt namacalnie, w drugiej połowie XV w. natomiast już z coraz większym natężeniem.

Kolejny z czynników mający istotny wpływ na rozwój gospodarczy ziemi łukowskiej w XV w. to poprawa stanu sieci drożnej. Dotyczyło to zarówno dróg lokalnych³¹, jak i arterii o znaczeniu dzielnicowym oraz krajowym³². Rozwinięta sieć dróg sprzyjała nie tylko przemianom osadniczym, ułatwiała także kontakty pomiędzy ludnością, przyczyniając się zarazem do zwiększenia dochodów miast czy skarbu królewskiego (przymus drożny, prawo składu).

Mówiąc o przesłankach rozwoju gospodarczego ziemi łukowskiej w wiekach średnich nie sposób pominąć przywilejów dla poszczególnych miast, wystawianych przez kościelnych hierarchów oraz monarchów. Pierwszy z tego rodzaju dokumentów został wydany 14 czerwca 1359 r. w Krakowie, przez tamtejszego ordynariusza Bodzantę. Na mocy wspomnianego skryptu mieszkańcy ziemi lubelskiej, sieciechowskiej i łukowskiej zostali zwolnieni z uiszczania dziesięciny na rzecz biskupstwa na okres 30 lat. Wy-

²⁷ Lokacja w 1457 r., AGAD, MK, sygn. 119, k. 89-90.

²⁸ E. Dybek, *Lokacje na prawie niemieckim in cruda radice w południowej części województwa krakowskiego w latach 1334-1434*, „Roczniki Humanistyczne”, 1993, 41, s. 6.

²⁹ E. Augustyn-Lendzion, *Średniowieczne miasta Pomorza Zachodniego - kształtowanie się autonomii mieszczaństwa*, „Przestrzeń i Forma”, nr 14, 2010, s. 322.

³⁰ Pierwszą wzmiankę o cechach w Łukowie znajdujemy w 1505 r. Wydaje się jednak, że mogły one działać już w XV w., S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 3, red. T. Mencel, Lublin 1983, s. 145.

³¹ Droga Cielemecka i Zawadzka w okolicach Pruszyzna, trakt z Łukowa do Domanina i Dębownicy, ZDM, cz. II, nr 425, s. 128-129; ZDM, t. 3, nr 734, s. 189.

³² Tzw. szlak królewski z Krakowa do Wilna, droga Łuków - Lublin czy Lublin - Litwa - por. A. Olejarczuk, *Przemiany osadnicze i krajobraz naturalny w Ziemi Łukowskiej w XV w. i pierwszej połowie XVI wieku*, [w:] *Ziemia i ludzie dawnej Polski*, red. A. Galas i J. Janczak, Wrocław 1976, s. 138.

mienione obszary spustoszyli Litwini i Mongołowie. Zniesienie dziesięciny miało doprowadzić do zasiedlenia terenu i likwidacji pustek osadniczych, stymulując jednocześnie pozytywne przemiany na polu gospodarczym. Istotna w kontekście wystawionego przywileju okazała się rola Kazimierza III Wielkiego, który nakłonił biskupa i kapitułę krakowską do nadania ulgi ludności³³.

Zwolnienie z dziesięciny na okres 30 lat dawało potencjalnym osadnikom czas na zagospodarowanie wraz ze stabilizacją finansową i ekonomiczną. Dla porównania osadnictwo na prawie niemieckim przewidywało ulgę – wolniczną, w przedziale 2-24 lat. Można zatem stwierdzić, że inicjatywa Kazimierza Wielkiego i biskupa jako niezwykle korzystna wychodziła naprzeciw potrzebom ludności, świadczyła też o tym jak dużą wagę przywiązywano do ożywienia tego terenu pod względem gospodarczym czy osadniczym. Nie wiemy natomiast czy akcja króla i biskupa przyniosła zakładane efekty, gdyż na ten temat źródła milczą. Zdynamizowanie gospodarki i osadnictwa w Łukowskiem nastąpiło dopiero po unii w Krewie – wydarzeniu o skutkach i znaczeniu nieporównywalnie większym niż wystawienie skryptu przez biskupa Bodzantę w 1359 r. Niewykluczone jednak, że działania Kazimierza Wielkiego i ordynariusza krakowskiego przyniosły jakieś efekty, ale nie zarejestrowały ich źródła, skupiając się na efektach unii krewskiej.

Od 1455 r. na mocy skryptu Kazimierza IV Jagiellończyka odbywały się w Łukowie cotygodniowe targi. Miały one miejsce w poniedziałki. Król zezwalał na wolny handel kupcom i osobom przybywającym do Łukowa ze swoimi produktami i towarami, zabraniając jednocześnie jakichkolwiek przeszkód przez urzędników, tj. starostów, burgrabiów i rządców³⁴.

Analizując przesłanki rozwoju gospodarczego ziemi łukowskiej w średniowieczu należy pamiętać, że mamy w tym przypadku do czynienia z dwoma zasadniczo różniącymi się od siebie okresami. W pierwszym, trwającym od XII do XIV w., przemiany gospodarcze postępowały powoli, a region, mimo napływu osadników, powstawania dróg oraz wymiany towarowej pozostawał, zapóźniony w stosunku do Lubelszczyzny czy reszty Sandomierszczyzny. Zasadnicze zmiany w sytuacji gospodarczej Łukowskiego nastąpiły po 1385 r., a więc po zawarciu unii polsko-litewskiej w Krewie. Zdynamizowaniu uległ ruch osadniczy ludności, zwiększyła

³³ KDM, t. 3, nr 730, s. 127-128.

³⁴ KDM, t. 5, nr 136; H. Seroka, *Przywileje królów Polski dla miasta Łukowa z XV-XVIII wieku*, Łuków – Lublin 2020, s. 21.

się gęstość zaludnienia, pojawiły się też nowe fundacje kościelne. Kwestią bardzo istotną były lokacje miast i wsi na prawie magdeburskim, wraz z dalszym zagęszczaniem sieci drożnej. Na rozwój regionu łukowskiego pod względem gospodarczym wpłynęły także przywileje wydawane przez hierarchów kościelnych oraz panujących. Dotyczyły one zwolnienia od uiszczania dziesięciny na okres 30 lat oraz ustanowienia targów i jarmarków (Kock, Tuchowicz, Łuków, Radzyń).

Gospodarka ziemi łukowskiej w XII-XIV w.

Pochodzący prawdopodobnie z początków XIII w. inwentarz posiadłości biskupstwa płockiego potwierdza funkcjonowanie w Kocku targu oraz karczmy³⁵. Jak słusznie zauważyła Maria Starnawska, na targu sprzedawano zapewne okoliczne produkty rolne. Ważną rolę odgrywała także wymiana handlowa na szczeblu ponadlokalnym, w której główne artykuły stanowiły sól i futra zwierząt leśnych³⁶. Niewykluczone, że w Kocku można było kupić produkowane w Kijowie przęśliki oraz ozdoby kobiece z Nowogrodu Wielkiego³⁷. Tak ożywiona wymiana towarowa wynikała prawdopodobnie z położenia Kocka na styku ważnego szlaku handlowego, biegnącego od Jaćwieży przez Drohiczyn, Radom, Małopolskę, Lublin i kończącego się w Haliczu³⁸.

Na targu poza dokonywaniem transakcji handlowych nawiązywano kontakty, przekazywano sobie również różnego rodzaju informacje. Tym samym dochodziło tutaj do komunikacji interpersonalnej pomiędzy poszczególnymi grupami ludności. Z kolei karczma była miejscem posiłku, ale i spotkań typowo biznesowych, pełniąc funkcje o charakterze rozrywkowym oraz ekonomicznym³⁹. Nie ma szerszych przesłanek, aby twierdzić, że karczma w Kocku znacząco odbiegała w zakresie swojego przeznaczenia od innych tego rodzaju miejsc w średniowiecznej Polsce. Zatem integrowała ona lokalną społeczność, ułatwiając nawiązywanie więzi o charakterze ponadregio-

³⁵ *Castellaniae ecclesiae...*, s. 434.

³⁶ M. Starnawska, *Dzieje Kocka...*, s. 35.

³⁷ Por. K. Musianowicz, *Wczesnośredniowieczny ośrodek osadniczy w Drohiczynie nad Bugiem w świetle wyników prac archeologicznych z lat 1954-1957*, „Acta Baltico-Slavica”, nr 1, 1964, s. 82.

³⁸ M. Starnawska, *Dzieje Kocka...*, s. 35.

³⁹ J. Burszta, *Wieś i karczma. Rola karczmy w życiu wsi pańszczyźnianej*, Warszawa 1950, s. 30-31; por. A. Gawryszczak, *Żydzi jakowiejscy dzierżawcy karczmy w XIX wieku*, „Zeszyty Wiejskie”, nr 17, 2012, s. 77; S. Trawkowski, *Taberny płockie na przełomie XI i XII wieku: w sprawie zakresu obrotu towarowo-pieniężnego*, „Przegląd Historyczny”, t. 53, 1962, z. 4, s. 731-744.

nalnym, co z kolei przekładało się na tempo rozwoju gospodarczego ziemi łukowskiej.

Szeregu informacji na temat gospodarki klucza kockiego dostarcza dokument Bolesława Wstydliwego, wystawiony w Zawichoście w 1258 r. Ustanawiał on immunitet dla tamtejszych dóbr biskupich, wyłączając je spod sądowego i ekonomicznego zwierzchnictwa księcia oraz występującego w jego imieniu kasztelana łukowskiego⁴⁰.

Z dyplomu możemy wnioskować, że przed donacją Kazimierza Sprawiedliwego na rzecz biskupów płockich Kock i okoliczne miejscowości stanowiły prężnie działającą włość książęcą, zorientowaną na gospodarkę łowiecką i być może produkcję rolną. Na rozwinięte myślistwo wskazuje wzmianka o regale bobrowym księcia, jak również zastrzeżenie obowiązku udzielania gościny książęcym łowcom. Ludzie ci dostarczali mięso do spizarni księcia, a same polowania mogły odbywać się dzięki rozległym kompleksom leśnym pokrywającym w średniowieczu ziemię łukowską. To właśnie naturalna szata leśna i dostępność zwierzyny (dziki, bobry, jelenie) w decydującym stopniu determinowały upowszechnianie się myślistwa. Co ciekawe w dokumencie nic nie wspomniano o wytwórczości rolnej. Należy przypuszczać, że stanowiła ona wraz z hodowlą zwierząt gospodarskich główne zajęcie ludności na tym terenie, o czym świadczy choćby spis niektórych powinności na rzecz dworu książęcego (narzaz, podworowe)⁴¹.

Skrypt Bolesława Wstydliwego nie potwierdza informacji zawartych w inwentarzu biskupstwa płockiego, jakoby w Kocku znajdowały się targ i karczma. Stawia to pod znakiem zapytania przypuszczenie o rozwiniętej w południowej części ziemi łukowskiej wymianie handlowej, zgodnie z którą nabywano towary importowane, w zamian za produkty miejscowego rolnictwa i rzemiosła. Niezależnie od treści dokumentu z 1258 r. wypada przyjąć, że handel wymienny faktycznie tutaj funkcjonował, gdyż Kock leżał na skrzyżowaniu ważnej arterii handlowej i niektóre z artykułów pochodzące

⁴⁰ KDM, t. 1, nr 51, s. 63-64; M. Starnawska, *Dzieje Kocka...*, s. 36-37; K. Myśliński, *Najstarsza miejska historia Lubelszczyzny w świetle dokumentu Konrada Mazowieckiego z roku około 1239*, [w:] *Studia historyczne. Księga jubileuszowa z okazji 70-letniej rocznicy urodzin prof. dr Stanisława Arnolda*, Warszawa 1965, s. 291 i n.; H. Mierzwiński, *Dzieje Kocka...*, s. 23-24; idem, *Problem osadnictwa...*, s. 14; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 105.

⁴¹ Z innych powinności warto wspomnieć o stróży, podymnym, powozie, konieczności uczestniczenia ludności w wyprawach wojennych i naprawie grodów. Przywilej zawichojski znosił te wszystkie obowiązki, nakazując jedynie udział w nagłych ekspedycjach, renowację grodów w Łukowie i Lublinie, a także prawo stacji dla książęcych myśliwych, KDM, t. 1, nr 51, s. 63; H. Mierzwiński, *Dzieje Kocka...*, s. 23.

z Jaćwieży, kupowane w Łukowie czy Radomiu musiały przejść przez Drohiczyn oraz targ kocki. Maria Starnawska zwróciła uwagę na bardzo ważną kwestię, zgodnie z którą dyplom Bolesława Wstydliwego w Zawichoście został wystawiony tylko i wyłącznie w celu nadania immunitetu. Tym samym próżno w nim szukać dokładnej charakterystyki dóbr kockich. Właśnie dlatego książę Bolesław nic nie wspominał o targu i karczmie⁴². Nie sposób też wykluczyć innej ewentualności. Mianowicie oba obiekty zostały doszczętnie zniszczone przez najazd pogan, jaki spadł na ziemię łukowską w 1244 r. i w momencie wystawiania dokumentu po prostu ich w Kocku nie było⁴³.

Rekonstrukcja dziejów gospodarczych Łukowskiego w XII-XIV w. napotyka na duże trudności przede wszystkim ze względu na szczupłość materiału źródłowego. Rozporządzamy bowiem informacjami dotyczącymi jedynie klucza kockiego, położonego na południowych rubieżach tego terytorium. Nic nie wiemy natomiast jak rozwijały się inne centra osadnicze, tj. Łuków i Tuchowicz. Brak informacji w źródłach w kwestii tempa przemian gospodarczych zdaje się wskazywać, że postępowały one raczej wolno. Była to wypadkowa peryferyjnego położenia ziemi łukowskiej, najazdów, ukształtowania terenu. Dla porównania – sąsiednia, nieco mniejsza obszarowo ziemia stężycka rozwijała się w omawianym okresie bardzo dobrze, a decydowały o tym takie czynniki, jak bezpieczna lokalizacja, gęsta sieć parafialna (m.in. Kochów, Wilczyska, Żelechów, Wargocin)⁴⁴, targ i przeprawa przez Wisłę. W efekcie kwitły tam handel i wymiana towarowa, czego nie można powiedzieć o pozostającej na uboczu przemian gospodarczych ziemi łukowskiej. Ożywienie nastąpiło dopiero w XV w., odnosząc się zarówno do gospodarki miejskiej, jak i na obszarach wiejskich.

Gospodarka miejsca na terenie ziemi łukowskiej w XV w.

Wystawiony 23 czerwca 1403 r. przywilej Władysława II Jagiełły w Szczekarzewie nadający Łukowowi prawo magdeburskie nie przekazuje żadnych informacji, mogących rzucić nieco światła na funkcjonowanie miejskiej gospodarki⁴⁵. Uwagę zwraca jednak wzmianka wyszczególniająca, obok mieszczan,

⁴² M. Starnawska, *Dzieje Kocka...*, s. 38.

⁴³ Wśród napaśtników znajdowali się Prusowie, Jaćwingowie i być może Litwini, por. G. Białuński, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, Olsztyn 1999, s. 91-92.

⁴⁴ K. Więch, *Na pograniczu...*, s. 17.

⁴⁵ ZDM, t. 6, nr 1657, s. 205.

także innych mieszkańców grodu nad Krzną. Niewykluczone, że byli to Żydzi, choć stuprocentowej pewności w tym względzie nie posiadamy⁴⁶.

W jaki sposób Żydzi mogli wpłynąć na stan łukowskiej gospodarki w średniowieczu? Ludność ta świadczyła przede wszystkim usługi z zakresu pośrednictwa finansowego, zajmowała się również działalnością handlową i rzemiosłem (m.in. kuśnierze, szewcy, powroźnicy, tkacze). Niektórzy zarządzali drukarniami, trudnili się medycyną czy obrotem nieruchomościami. Ludność polska traktowała ich stosunkowo niechętnie, postrzegając jako rywali na polu ekonomicznym. Co ciekawe, Żydzi tworzyli odrębną społeczność – *universitas Iudaeorum*, nie wchodząc w skład gminy miejskiej⁴⁷. Ich oddziaływanie na przemiany gospodarcze w Łukowie w początkach XV w. miało raczej charakter znikomy, zwłaszcza, że zwarta organizacja żydowska dopiero się tutaj tworzyła, rozwijając się prężnie w późniejszym okresie⁴⁸.

Stosunkowo skąpych informacji na temat przemian gospodarczych w stolicy Łukowszczyzny dostarcza dokument wystawiony w 1429 r. w Żukowie przez Władysława Jagiełłę, uposażający wójta łukowskiego Stanisława Bzowskiego⁴⁹. Z dokumentu wynika, że w mieście znajdowała się łaźnia, a także łąki, położone na prawym i lewym brzegu Krzny⁵⁰. Pieniądze za korzystanie z łaźni trafiały zapewne do miejskiej kasy, stanowiąc jedno ze źródeł dochodów. Grunty nad Krzną wykorzystywano prawdopodobnie do wypasu zwierząt, co z kolei determinowało rozwój produkcji rolnej oraz gospodarki hodowlanej.

Wystawiony w maju 1455 r. w Łukowie dokument Kazimierza Jagiełłończyka dynamizował – jak już wcześniej wspomniano – handel sankcjonując funkcjonowanie cotygodniowych, poniedziałkowych targów⁵¹. Skrypt ten jest jednym z nielicznych źródeł do dziejów gospodarczych ziemi łukowskiej w średniowieczu. Inicjatywa władcy raczej nie miała charakteru samorzutnego, wychodząc naprzeciw apelom łukowian i będąc wypadkową żywiołowego rozwoju osadnictwa w regionie, wzrostu gęstości zaludnienia, jak również procesów lokacyjnych w odniesieniu do wsi i ośrodków miejskich. Dzięki królewskiemu przywilejowi Łuków został monopolistą w handlu, odbierając to prawo sąsiednim miejscowościom. Niewykluczone, że miasto otrzy-

⁴⁶ *Eximimus insuper, absolvimus et perpetuo liberamus advocatum, cives, oppidanios, et quosvis incolas opidi Lucow*, ZDM, t. 6, nr 1657, s. 205; K. Czubaszek, *Żydzi Łukowa i okolic*, Warszawa 2008, s. 12.

⁴⁷ A. Jaroszevska, *Wizerunek średniowiecznego Żyda*, „Ethics in Progress”, t. 5, 2014, z. 2, s. 269-282; H. Zaremska, *Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina krakowska*, Warszawa 2011, s. 174.

⁴⁸ K. Czubaszek, *Żydzi Łukowa...*, s. 12-13, 31.

⁴⁹ ZDM, t. 7, nr 2039, s. 271-274.

⁵⁰ ZDM, t. 7, nr 2039, s. 272; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 145.

⁵¹ KDM, t. 5, nr 136; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 145.

mało prawo składu, a kupcy musieli poruszać się po ściśle określonych szlakach, w ramach tzw. przymusu drożnego. Są to przypuszczenia nie znajdujące wprawdzie odzwierciedlenia w materiale źródłowym, ale prawdopodobieństwa ich wystąpienia nie sposób wykluczyć. Wydaje się też, że systematyczny handel integrował miejscową społeczność, a Łuków stał się pośrednikiem w zakresie wymiany dóbr⁵², jaka zachodziła w położonych w jego sąsiedztwie osadach. Skutkowało to rozwojem gospodarki towarowo-pieniężnej, jak również wzrostem poziomu życia i zamożności mieszkańców ziemi łukowskiej.

Dokument Kazimierza Jagiellończyka nie był jedynym, jeśli chodzi o organizację targów w średniowieczu na terenie Łukowskiego. W okresie rozbicia dzielnicowego funkcjonował targ w Kocku. W miejscowości tej odbywały się również targi XV-wieczne, o czym wzmiankuje przywilej lokacyjny Władysława Jagiełły z lutego 1417 r., przenoszący Kock na prawo magdeburskie⁵³. Jak czytamy w dyplomie, handlowano w soboty, zaś dwa razy w roku – na Boże Ciało oraz Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny – spotykano się na jarmarkach⁵⁴. Skutki królewskiej decyzji były dla Kocka bardzo istotne, stymulując procesy natury gospodarczej, swobodną wymianę produktów i dóbr, a także wzrost poziomu życia ludności⁵⁵. Duże zasługi w krzewieniu na obszarze klucza kockiego nowoczesnych rozwiązań handlowych i gospodarczych położył biskup płocki Jakub z Korzkwi⁵⁶. Niewykluczone, że to właśnie starania tego hierarchy w głównej mierze doprowadziły do lokacji Kocka na prawie magdeburskim, a w konsekwencji do organizacji w tym mieście targów.

W 1443 r. Władysław III Warneńczyk wystawił w Budzie dokument, na mocy którego termin targów przeniesiono na czwartek, a jarmarki miały od tej pory odbywać się w święto Bożego Ciała⁵⁷. Stało się tak prawdopodobnie ze względu na konkurencyjny targ w Parczewie⁵⁸. Generalnie regulacje z 1443 r. wypada ocenić jako mniej korzystne dla Kocka, w porównaniu ze stanem z 1417 r., przede wszystkim ze względu na likwidację jarmarków przypadających na Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny.

⁵² R. Orłowski, J. R. Szaflik, *Dzieje miasta...*, s. 22.

⁵³ ZDM, t. 6, nr 1813, s. 422-425.

⁵⁴ M. Starnawska, *Dzieje Kocka...*, s. 42; H. Mierzwiński, *Dzieje Kocka...*, s. 30; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 103; R. Szczygieł, *Problemy miejskości Kocka w średniowieczu. Lokacja na prawie niemieckim w: Studia z dziejów Kocka*, red. idem, Lublin 2003, s. 42-43.

⁵⁵ ZDM, t. 6, nr 1813, s. 424.

⁵⁶ R. Szczygieł, *Problemy miejskości...*, s. 40-41; M. Starnawska, *Dzieje Kocka...*, s. 40; L. Zygmunt, *Biskup Jakub z Kurdwanowa herbu Syrokomla (ok. 1350-1425)*, Toruń 2020, s. 144.

⁵⁷ ZDM, t. 3, nr 660, s. 96-97; H. Mierzwiński, *Dzieje Kocka...*, s. 31; M. Starnawska, *Dzieje Kocka...*, s. 42; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 103.

⁵⁸ E. Horoch, A. Koprukowniak, R. Szczygieł, *Dzieje Parczewa 1401-2001*, Lublin-Parczew 2001, s. 24.

Targi i jarmarki organizowano również w Tuchowiczu i Radzynie. W przypadku pierwszego z miast pojawiły się one od 1430 r. (czwartki, wspomnienie świętej Magdaleny i Gawła – tj. 22 lipca i 16 października)⁵⁹. W odniesieniu do Radzyna⁶⁰ kupcy i mieszkańcy mogli cieszyć się handlem od lokacji miasta na prawie magdeburskim w 1468 r. Dzień targu przypadał analogicznie jak w Tuchowiczu – w czwartek, zaś jarmarki w miesiącach czerwcu i wrześniu (uroczystości ku czci św. Trójcy i św. Krzyża).

Zatem targi oraz jarmarki działały w mniejszych miejscowościach ziemi łukowskiej, w stolicy regionu funkcjonował natomiast ustanowiony w 1455 r. targ⁶¹. Handel targowy odbywał się z reguły w czwartki. Terminy jarmarków ustalano natomiast w dni patronów kościołów parafialnych – Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, św. Magdaleny, Św. Trójcy (Kock, Tuchowicz, Radzyń) bądź w celu upamiętnienia ważnych świąt kościelnych (Boże Ciało, wspomnienie św. Gawła czy św. Krzyża). Była to jedna z najważniejszych, jeśli nie decydująca, przesłanka organizacji targów i jarmarków obowiązująca na terytorium całego państwa polskiego⁶². Przy ustalaniu terminów ważną rolę odgrywał też kalendarz prac polowych oraz aspekty natury ekonomicznej. Jarmarki w Łukowskim rozpoczynały się w czerwcu, a kończyły w listopadzie. Zauważamy w tym przypadku zjawisko tzw. ciągów jarmarcznych, polegające na cyklicznych spotkaniach handlowych odbywających się w odstępach zazwyczaj comiesięcznych.

Nie wiemy jak długo trwały jarmarki na terenie ziemi łukowskiej w średniowieczu, gdyż kwestii tej nie precyzują źródła. W epoce nowożytnej kupcy mogli przebywać w Łukowie, Tuchowiczu czy Radzynie przez okres 3-7 dni, a w obrocie towarowym uczestniczyło około 1500 osób. W średniowieczu liczba ta była z pewnością niższa. Niezależnie od tego musimy pamiętać, że jarmarki, poza funkcją stricte handlową, oddziaływały na polu kulturalnym czy integracyjnym, poszerzając horyzonty myślowe, jak również przełamując bariery. Z tych też względów odgrywały bardzo istotną rolę dla społeczności ziemi łukowskiej, nie tylko w kontekście rozwoju gospodarczego⁶³.

⁵⁹ ZDM, t. 7, nr 2053, s. 298; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 246.

⁶⁰ AGAD, KRSW, sygn.. 3917, k. 94v; J. Kowalik, *Ludność Radzyna na przestrzeni wieków. Przyczynek do dziejów społeczności miasta*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, 2008, 6, s. 126.

⁶¹ Jarmarki w Łukowie zaczęto organizować od 1534 r.; na mocy przywileju Zygmunta Starego wydanego w Wilnie. Rozpoczynały się one w dzień św. Elżbiety, tj. 19 listopada; AGAD, MK, sygn. 49, k. 212.

⁶² Dla przykładu ludność Lublina mogła handlować w Zielone Świątki, jak również we wspomnienie św. Judy i Szymona (28 października), por. M. Zakrzewska-Dubasowa, *Przyczynek do historii jarmarków lubelskich*, „Annales UMCS”, t. 20, 1965, z. 4, s. 72.

⁶³ Por. J. Kurkowski, *Sieć jarmarczna województwa lubelskiego w XVI w.*, „Kwartalnik Historii Kultury

Informacje na temat funkcjonowania klucza kockiego w XV w. przekazał Jan Długosz w *Liber beneficiorum*. W mieście swoje warsztaty posiadali trudniący się handlem solą prasolowie, ponadto: tkacze, krawcy, piekarze, szewcy, sukiennicy, rzeźnicy, kowale i warzelnicy piwa⁶⁴. W młynie nad Czarną dokonywano przemiału zbóż⁶⁵, co skutkowało produkcją nabywanej przez okoliczną ludność mąki i kaszy. Jak podkreśliła Maria Starnawska, J. Długosz nie wyszczególnił wszystkich kockich rzemieślników, pomijając cieśli, a z kupców wymieniając jedynie prasolów⁶⁶. Stanowisko to jest słuszne, gdyż kanonik krakowski przytoczył zapewne tylko najważniejsze specjalności rzemieślnicze w Kocku, nie zaś wszystkie, które tam występowały.

Źródła nie pozwalają jednoznacznie rozstrzygnąć czy podstawę dochodów mieszkańców Kocka stanowiło rolnictwo czy produkcja rzemieślnicza. Bardziej prawdopodobna wydaje się pierwsza ewentualność, choć wyszczególnione przez J. Długosza profesje pokazują, że rzemiosło ogrywało raczej istotną rolę w kontekście zajęć ludności. Z drugiej jednak strony warto zwrócić uwagę na niewielkie rozmiary Kocka jako miasta. Mogła być to bariera hamująca rozwój rzemiosła, pełniącego w stosunku do rolnictwa rolę jedynie uzupełniającą. Biskupów płockich reprezentowali na terenie włości kockiej urzędnicy zwani rządcaami, sprawując głównie nadzór natury ekonomicznej⁶⁷.

Kilka słów warto powiedzieć o gospodarce średniowiecznego Radzyna i Tuchowicza. W pierwszym z ośrodków mieszczanie uprawiali ziemię, płacąc czynsz w wysokości $\frac{1}{4}$ grzywny z łana gruntu. W mieście znajdowała się karczma, gdzie kupowano alkohol z tytułu prawa propinacji, a czynsz kształtował się na poziomie dwóch groszy⁶⁸. Warto też wspomnieć o cechu rzeźników – monarcha, jako właściciel, pobierał $\frac{1}{2}$ kamienia łouju z każdej jatki⁶⁹. W przypad-

Materialnej”, t. 34, 1986, z. 2, s. 227-247; J. Biegańska, E. Grzelak-Kostulska, M. Kosmela, K. Rogatka, S. Środa-Murawska, *Czy tylko blaszane zegarki? Znaczenie współczesnych jarmarków – przykład Jarmarku Katarzyńskiego w Toruniu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, t. 30, 2015, z. 2, s. 126; Z. Górczak, *Początki oraz funkcjonowanie targów i jarmarków w średniowiecznej Europie*, [w:] *Targi, jarmarki i odpusty*, red. M. Brzostowicz, M. Przybył, J. Wrzesiński, Poznań – Łąd 2014, s. 26.

⁶⁴ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis* (dalej DLB), wyd. A. Przeździecki, t. 1, Kraków 1863, s. 630; H. Mierzwiński, *Dzieje Kocka...*, s. 31; M. Starnawska, *Dzieje Kocka...*, s. 43; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 103.

⁶⁵ DLB, t. 1-2, s. 630, 566; H. Mierzwiński, *Dzieje Kocka...*, s. 31; M. Starnawska, *Dzieje Kocka...*, s. 43.

⁶⁶ M. Starnawska, *Dzieje Kocka...*, 43.

⁶⁷ W źródłach figurują dwaj tacy urzędnicy: Jan Kozubowski i Andrzej Potocki, por. S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 105; A. Sochacka, *Organizacja zarządu dóbr ziemskich w województwie lubelskim w średniowieczu*, „Rocznik Lubelski”, 27-28, 1985-1986, s. 37.

⁶⁸ Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie (dalej: AAL), Wizytacje, REP 60A179 (1793 r.), k. 106-107.

⁶⁹ AGAD, KRSW, sygn.. 3917, k. 94v; J. Kowalik, *Dobra ziemskie Radzyni. Historia majątku od XVIII do XX wieku*, Lublin 2015, s. 20; S. Jarmuł, *Szkice z dziejów Radzyna Podlaskiego i byłego powiatu ra-*

ku Tuchowicza odnajdujemy wzmianki o funkcjonowaniu karczmy, w mieście znajdowały się także ogrody oraz zapewne grunty⁷⁰. Pozwalało to czerpać dochody z propinacji i produkcji rolnej.

Gospodarka wiejska w Łukowskim w XV w.

Na terenach wiejskich ziemi łukowskiej zdecydowanie przeważało rolnictwo. Poszczególne wsie otrzymywały niemiecki model ustrojowy w postaci prawa magdeburskiego, który zastępował polski wzorzec osadniczy. Zakładano je na tzw. surowym korzeniu, likwidując w ten sposób pustki osadnicze, ewentualnie powstawały one na terenie osiedli istniejących już wcześniej. Jako przykład można podać choćby dwie osady lokowane w 1424 r. w dąbrowach Bedlne i *Panczow*, położone w pobliżu królewskiej wsi Biała. Ich właściciele – bracia Andrzej i Mikołaj czerpali dochody z uprawy ziemi⁷¹. W założonym w 1427 r. Strzyżewie areałem gruntów dysponował sołtys Jakub Sobol⁷². Rozwój rolnictwa w ziemi łukowskiej poświadcza także dokonana w 1457 r. lokacja Trzebieszowa. W dokumencie znajdujemy wzmiankę o gruntach uprawnych, które wykorzystywano na potrzeby rolne⁷³. Podobną sytuację zauważamy w Oszczepalinie⁷⁴, Woli Gręzowej, Zalesiu⁷⁵, jak również wsiach wchodzących w skład parafii w Kocku. Dla przykładu w Talczyńcu oraz Górcy tamtejsi kmiecie uprawiali 16 łanów gruntu, płacąc czynsz w wysokości dwóch wiardunków⁷⁶. Charakter typowo rolniczy posiadały miejscowości należące do parafii tuchowickiej (m.in. Jeleniec, Sarnów, Bystrzyca, Burzec, Tuchowicz, Radoryż Wielki). We wsiach tych występowały gospodarstwa kmiecie o powierzchni 4-10 łanów⁷⁷. Na terenie Łukowa i okolic rolnictwem zajmowali się zarówno chłopci, jak i uboga szlachta zagrodowa.

dzyński, Radzyń Podlaski 1995, s. 17.

⁷⁰ DLB, t. 2, s. 558..

⁷¹ ZDM, t. 7, nr 1957, s. 142; A. Sochacka, *Własność ziemska...*, s. 55; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 28; K. Czubaszek, *Ulan. Dzieje parafii i wsi do niej należących*, Warszawa 2003, s. 83.

⁷² ZDM, t. 7, nr 2016, s. 236; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 228.

⁷³ KDM, t. 5, nr 270; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 244; S. Litak, *Formowanie sieci parafialnej w Łukowskim do końca XVI wieku. Studium geograficzno-historyczne*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 13, 1964, z. 2, s. 34.

⁷⁴ KDM, t. 5, nr 274; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 171.

⁷⁵ AGAD, MK, sygn. 119, k. 89-90; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 268, 283; A. Sochacka, *Drobna szlachta w województwie lubelskim w średniowieczu*, „Rocznik Lubelski”, t. 25-26, 1983-1984, s. 19; K. Czubaszek, *Ulan. Dzieje...*, s. 132.

⁷⁶ DLB, t. 1-2, s. 631, 566; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 80, 238.

⁷⁷ DLB, t. 2, s. 558-559.

Z analizy wystawionego 9 lipca 1418 r. skryptu biskupa krakowskiego Wojciecha Jastrzębca erygującego nową parafię w Zbuczynie wynika⁷⁸, że chłopcy dysponowali małymi gospodarstwami półłanowymi bądź łanowymi, zaś areal gruntów uprawnych na daną wieś oscylował w przedziale 3-5 łanów⁷⁹.

Poza rolnictwem ważną gałąź gospodarki stanowiła hodowla zwierząt. W sołectwie Trzebieszów ludność uiszczala tzw. *porcalia*, tj. daninę z wieprza⁸⁰. Trzodę chlewną hodowano we wsiach należących do parafii radzyńskiej⁸¹, zaś bydło w miejscowościach będących własnością plebanów ze Zbuczyna⁸², Trzebieszowa⁸³ i Radzyna⁸⁴. Prowadzenie tego rodzaju gospodarki wymagało posiadania łąk i pastwisk⁸⁵. W źródłach znajdujemy również informacje wskazujące na popularność gospodarki rybno-stawowej⁸⁶ oraz przetwórstwa drobiu⁸⁷.

Innym dynamicznie rozwijającym się segmentem gospodarki na ziemi łukowskiej było leśnictwo – wyrąb lasu⁸⁸, myślistwo⁸⁹, bartnictwo, wytop rudy.

Występowanie bartników poświadczają dokument wystawiony w maju 1446 r., przez podkomorzego lubskiego i łukowskiego Jana Kuropatwę z Łańcuchowa, w którym wzmiankowany jest starosta bartny Mikołaj Puchnio⁹⁰. Barcie znajdowały się również w lasach kockich, a ich dzierżawcy – koccy mieszczanie płacili biskupom plockim daninę miodową⁹¹. Uiszczano ją także na terenie Trzebieszowa. Zgodnie z zapiską z 1507 r. łukowscy bartnicy posiadali prawo do użytkowania lasów we wsi Rogale (12 kilometrów od Łukowa,

⁷⁸ ZDM, cz. I, nr 328, s. 420-423.

⁷⁹ por. M. Starnawska, *Dzieje Kocka...*, s. 39.

⁸⁰ *Singulis annis pro statione omnes kmethones unum porcum*, KDM, t. 5, nr 270.

⁸¹ AAL, Wizytacje, REP 60A179 (1793 r.), k. 106-107.

⁸² ZDM, t. 7, nr 1872, s. 14.

⁸³ ZDM, t. 7, nr 2047, s. 286.

⁸⁴ AAL, Wizytacje, REP 60A179 (1793 r.), k. 106-107.

⁸⁵ ZDM, t. 7, nr 1957, s. 142; KDM, t. 5, nr 270; AGAD, MK, sygn. 119, k. 89, Bedlne i *Panczow*, sołectwo Trzebieszów, Wola Gręzowa i Zalesie.

⁸⁶ ZDM, t. 7, nr 1957, s. 142; ZDM, t. 7, nr 2016, s. 236; KDM, t. 5, nr 270; KDM, t. 5, nr 274; AAL, Wizytacje, REP 60A179 (1793 r.), k. 106-107; ZDM, t. 7, nr 1872, s. 13; ZDM, cz. II, nr 425, s. 129, Bedlne i *Panczow*, sołectwa: Strzyżew, Trzebieszów, Oszczepalin, parafie: Radzyń, Zbuczyn, Pruszyń.

⁸⁷ KDM, t. 5, nr 270; DLB, t. 1, s. 631; DLB, t. 2, s. 566 – sołectwa: Trzebieszów, Górka i Talczyn.

⁸⁸ ZDM, t. 7, nr 1957, s. 142; KDM, t. 5, nr 270; KDM, t. 5, nr 274; ZDM, t. 7, nr 1872, s. 13-14; ZDM, t. 7, nr 2047, s. 286; AAL, Wizytacje, REP 60A179 (1793 r.), k. 106-107, Bedlne i *Panczow*, sołectwa: Trzebieszów, Oszczepalin, parafie: Zbuczyn, Trzebieszów, Radzyń.

⁸⁹ KDM, t. 5, nr 274 - Oszczepalin.

⁹⁰ *Nicolaum Puchnyo capitaneum mellificiorum*; ZDM, t. 3, nr 734, s. 188; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 145.

⁹¹ DLB, t. 1, s. 630; H. Mierzwiński, *Dzieje Kocka...*, s. 31; M. Starnawska, *Dzieje Kocka...*, s. 43; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 103.

parafia Trzebieszów)⁹². Inna z informacji, pochodząca z 1508 r., wskazuje na przynależność do organizacji bartnej ludności Strzyżewa⁹³.

Średniowieczna organizacja bartna rządziła się swoimi prawami, a właściciel lasu czerpał dochody z barci ze względu na tzw. regale bartne. Wspomniana organizacja posiadała strukturę podobną do cechu, a wszyscy należący do niej dzierżawcy płacili królowi, księciu czy biskupowi daninę miodową – tzw. *pokiew*⁹⁴. Władza w bractwie należała do zbierających się corocznie roków walnych oraz sądu bartnego. Pierwszy z organów decydował o najważniejszych sprawach dla całej społeczności, a więc wysokości podatków, wyborze urzędników czy przysiędze nowych członków. Skład sądu bartnego tworzyli: sędzia, podsędek oraz pisarz. Rozstrzygali oni spory pomiędzy bartnikami, a wyroki zapisywano w księgach sądowych⁹⁵. Organizację reprezentował na zewnątrz dożywotni starosta. Pobierał on prowizję od danin, czuwał także nad losem wdów i sierot z bractwa. Jego zastępcą był podstarości zajmujący się pozowaniem przed sąd i egzekucją zaległych świadczeń⁹⁶.

Wiosną odczyniano, tj. porządkowano, barcie, jesienią miały miejsce natomiast zbiory, zwane *kleczbą*. Terminy wiosenne obowiązywały do 8 maja, zaś jesienne od 8 września do 28 października. Każdy, kto przebywał w lesie w terminie niedozwolonym odpowiadał przed sądem za kradzież bądź uszkodzenie barci⁹⁷.

Czy łukowskie bractwo bartne funkcjonowało zgodnie z zaprezentowanym wzorcem? Nie ma podstaw sądzić, aby działalność ta przebiegała w inny sposób. Organizacja bartna charakteryzowała się bowiem zwartym charakterem na terenie całej Polski, działając w oparciu o poszczególne starostwa i jednostki terytorialne w postaci puszczy, kniei oraz borów. Ziemia łukowska nie stanowiła w tym względzie wyjątku.

W Łukowskim rozwijało się również rudnictwo, o czym informuje nas wzmianka z 1431 r., zanotowana w Księgach Ziemskich Lubelskich, wyszczególniająca rudnika z Ulana Jakusza⁹⁸. Być może wspomniany Jakusz posiadał warsztat w pobliskim Krasewie, gdzie zdaniem Krzysztofa Czubaszka żelazo

⁹² KDM, t. 5, nr 270; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 199.

⁹³ S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 228.

⁹⁴ A. Kuciński, *Bartnictwo a uprzywilejowanie ludności w puszczech północnego Mazowsza (XIII-XVIII wiek)*, „Studia Podlaskie”, t. 25, 2017, s. 67-69.

⁹⁵ J. Leciejewski, *Sądy bartne w Polsce*, „Pasiecznik Wzorowy”, nr 10-11, 1918, s. 154.

⁹⁶ A. Kuciński, *Bartnictwo a uprzywilejowanie...*, s. 72-73.

⁹⁷ T. Siudowska-Muzykowa, *Materiały do bartnictwa w północno-wschodniej Europie ze szczególnym uwzględnieniem obszaru Polski*, Wrocław 1960, s. 58-59.

⁹⁸ S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 249, Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: AAL), Księgi Ziemskie Lubelskie (dalej: KZL), sygn. 5, mikrofilm nr: 115318, k. 293-294.

eksploatowano już od dawna⁹⁹. Dokładne datowanie tego faktu nie jest jednak możliwe ze względu na brak źródeł, choć warto pamiętać, że ziemia łukowska jako teren podmokły, z dużą ilością rzek i bagien mogła stanowić naturalne środowisko powstawania złóż rud darniowych¹⁰⁰.

Rudę darniową wydobywano metodą odkrywkową. Po zlokalizowaniu surowca w ziemi składowano go na przyzmacz i poddawano oczyszczaniu z piasku, wilgoci bądź siarki. Prowadziło to do zwiększenia zawartości żelaza¹⁰¹. Wytop rudy odbywał się natomiast w kamiennych piecach zwanych dymarkami¹⁰², w temperaturze przekraczającej nawet 1100°C. Cały proces trwał około kilku godzin, a po zakończeniu tzw. pławienia usuwano odpady oraz wyjmowano z dymarki bryły żelaza¹⁰³. W XIII w. efektywność pozyskiwania żelaza z rudy darniowej wzrosła na skutek zastosowania napędu w postaci koła wodnego. Tworzona w ten sposób energia wprawiała w ruch miechy, wtłaczając do pieca masy powietrza, co z kolei powodowało szybsze spalanie¹⁰⁴. Tego rodzaju technikę stosowano zapewne i na terenie ziemi łukowskiej w XV w.

Inne zarejestrowane w źródłach gałęzie gospodarki występujące w XV w. na terenach wiejskich w Łukowskim to odnotowane w parafiach Zbuczyn oraz Trzebieszów¹⁰⁵ warzywnictwo i sadownictwo. Warto wspomnieć również o karczmach i młynach, których funkcjonowanie poświadczają praktycznie wszystkie dokumenty lokacyjne, nadające poszczególnym miejscowościom prawo magdeburskie. Były one zatem częścią uposażenia sołtysów z Białej¹⁰⁶,

⁹⁹ K. Czubaszek, *Ulan. Dzieje...*, op. cit., s. 111, 179.

¹⁰⁰ Według Stefana Wojciechowskiego w XVI w. poza Krasewem rudę w Łukowskim wydobywano w takich miejscowościach jak Oszczepalin, Siedlce, Wiśniew i Żytunia, S. Wojciechowski, *Uwagi o osadnictwie*, [w:] *Z przeszłości...*, s.111.

¹⁰¹ G. Jawor, A. Rozwałka, *Wytop i dystrybucja żelaza w XV-XVI w. w świetle najstarszej księgi sądowej miasta Kamionki w ziemi lubelskiej i źródeł archeologicznych*, „*Archeologia Polski Środkowoschodniej*”, t. 10, 2008, s. 165.

¹⁰² Wysokość dymarki wynosiła około 3-3,5 metra. Szerokość w warstwie dolnej kształtowała się na poziomie pół metra, zaś w górnej ¼ metra; J. Piaskowski, *Hutnictwo żelaza na ziemiach polskich. Epoka techniki dymarskiej produkcji żelaza*, [w:] *Hutnictwo na ziemiach polskich*, red. J. Czermiński, Katowice 1992, s. 44.

¹⁰³ G. Jawor, A. Rozwałka, *Wytop i dystrybucja...*, s. 165-166.

¹⁰⁴ G. Jawor, A. Rozwałka, *Wytop i dystrybucja...*, s. 166; P. Konieczny, W. Weker, *Chodliwskie żelazo – próba porównania procesu redukcji żelaza z rud darniowych różnymi metodami*, [w:] *Archeologia doświadczalna w Muzeum Nadwiślańskim. Eksperymenty 2003-2006*, red. P. Lis, Kazimierz Dolny 2007, s. 46.

¹⁰⁵ ZDM, t. 7, nr 1872, s. 13; ZDM, t. 7, nr 2047, s. 286.

¹⁰⁶ ZDM, t. 7, nr 1957, s. 142; K. Czubaszek, *Ulan. Dzieje...*, s. 83; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 28; sołtys Andrzej.

Ułana¹⁰⁷ i Strzyżewa¹⁰⁸. Analogiczna sytuacja zaistniała również na terenie Trzebieszowa¹⁰⁹.

Karczmy stanowiły istotną część krajobrazu wsi oraz majątku parafii, generując dochód ze sprzedaży piwa¹¹⁰ i innych trunków. Jako przykład należy podać jednostkę w Zbuczynie, gdzie pleban Rosław dysponował dwoma tego rodzaju obiektami¹¹¹. Profity z wyszynku spływały też do proboszczów z Trzebieszowa¹¹², Radzyna¹¹³, a także Pruszyzna¹¹⁴. Młyny z kolei użytkowano zarówno we wsiach królewskich – Bedlne¹¹⁵, Ułan¹¹⁶, Strzyżew¹¹⁷, Trzebieszów¹¹⁸, Oszczepalin¹¹⁹, Woła Gręzowa i Zalesie¹²⁰, jak i parafiach – Zbuczyn¹²¹, Trzebieszów¹²², Radzyn¹²³, Pruszyn¹²⁴.

Jak ocenić gospodarkę na obszarze ziemi łukowskiej w XV w. na tle przemian osadniczych bądź handlowych dokonujących się w tym czasie w Polsce? Wyciąganie szerszych wniosków jest zabiegiem bardzo trudnym ze względu na fragmentaryczność materiału źródłowego. Pewne prawidłowości – jak choćby wielkość gospodarstw chłopskich – są jednak możliwe

¹⁰⁷ ZDM, t.7, nr 1962, s. 152; K. Czubaszek, *Ułan. Dzieje...*, s. 178; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 249; Piotr z Lubaczowa.

¹⁰⁸ ZDM, t. 7, nr 2016, s. 236; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 228; Jakub Sobol.

¹⁰⁹ KDM, t. 5, nr 270; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 244; mieszczanin Stefan.

¹¹⁰ Według wzmianki z 1454 r., burmistrz i rajcy koccy wystosowali skargę do archidiacona lubelskiego, zgodnie z którą niejaki Mikołaj – wikary z Rudna – nie zapłacił za piwo w karczmie. Według innej zapiski pochodzący również z Rudna wikary Jan nie uiścił zapłaty za trunek Jakubowi Bamichowi, H. Mierzwiński, *Dzieje Kocka...*, s. 42, na podstawie AAL, AKL, sygn. A2, k. 67, 69-70.

¹¹¹ ZDM, t. 7, nr 1872, s. 13; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 285; W. Charczuk, *Dzieje parafii Zbuczyn 1418-2018*, Zbuczyn 2018, s. 142.

¹¹² ZDM, t. 7, nr 2047, s. 286.

¹¹³ AAL, Wizytacje, REP 60A179 (1793 r.), k. 106-107; S. Litak, *Formowanie sieci ...*, s. 134.

¹¹⁴ ZDM, cz. II, nr 425, s. 129; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 191.

¹¹⁵ ZDM, t. 7, nr 1957, s. 142.

¹¹⁶ ZDM, t. 7, nr 1962, s. 152; K. Czubaszek, *Ułan. Dzieje...*, s. 178; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 249.

¹¹⁷ ZDM, t. 7, nr 2016, s. 236; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 228.

¹¹⁸ KDM, t. 5, nr 270.

¹¹⁹ KDM, t. 5, nr 274.

¹²⁰ AGAD, MK, sygn. 119, k. 89.

¹²¹ ZDM, t. 7, nr 1872, s. 13; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 285; S. Litak, *Formowanie sieci ...*, s. 134.

¹²² ZDM, t. 7, nr 2047, s. 286; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 244; S. Litak, *Formowanie sieci ...*, s. 134.

¹²³ AAL, Wizytacje, REP 60A179 (1793 r.), k. 106-107; S. Litak, *Formowanie sieci ...*, s. 134; S. Jarmuł, *Szkice z dziejów...*, s. 17.

¹²⁴ ZDM, cz. II, nr 425, s. 129; S. Litak, *Formowanie sieci...*, s. 70, 134; S. Kuraś, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 191.

do uchwycenia. Na terenie parafii kockiej J. Długosz wymienił czterołamową wieś Górka¹²⁵, którą zamieszkiwały zapewne 3-4 rodziny chłopskie, tj. około 20-25 osób¹²⁶. Takich małych wsi było w Łukowskiem w XV w. znacznie więcej (m.in. położone w parafiach Tuchowicz, Zbuczyn czy Pruszyń). Zakładając duże rozdrobnienie gospodarstw chłopskich (półłanki, a nawet mniejsze działki dla zagrodników) i ciągły napływ osadników w Łukowskie w XV w. jedna miejscowość mogła składać się z 10-15 takich zagród. Odbiega to nieco od średniej ogólnopolskiej, wynoszącej 15-25 gospodarstw na wieś¹²⁷. Jak natomiast kształtowała się wydajność z hektara? W XV w. w Polsce zbiory wynosiły 4-5 ziaren z jednego zasianego oraz 6-7 kwintali z hektara ziemi. Na terenie ziemi łukowskiej plony były zapewne niższe, kształtując się na poziomie 3-4 kwintali z hektara, a więc tyle, ile zbierano w XIII w. w regionach rozwiniętych pod względem gospodarczym. Biorąc pod uwagę skok jakościowy Łukowskiego po unii w Krewie można zakładać wzrost wydajności, a tym samym i opłacalności produkcji rolnej w XV w., ale nie dysponujemy na ten temat żadnymi pewnymi informacjami źródłowymi. Niezależnie od zasygnalizowanego tutaj przypuszczenia musimy pamiętać, że przemiany gospodarcze postępowały na terenie ziemi łukowskiej znacznie wolniej, niż w regionach, które nie notowały zapóźnień czy innych wahań w zakresie koniunktury gospodarczej.

W kwestii kultur rolnych źródła dotyczące średniowiecznych dziejów Łukowszczyzny zarejestrowały sporo aktywności typowych dla innych terytoriów państwa polskiego (rolnictwo, hodowla zwierząt, gospodarka leśna). W przekazach znalazły się również wzmianki na temat karczemi i młynów. Nie znamy wprawdzie mocy przerobowych tych ostatnich, ale chyba nie były one znacząco niższe od tzw. średniej krajowej (około 500-700 kilogramów zmielonego ziarna w ciągu doby)¹²⁸.

Abstrahując od przytoczonych wyżej uwag o charakterze porównawczym musimy zdawać sobie sprawę z faktu, że gospodarka w Łukowskiem w XV w. mocno przyspieszyła w porównaniu z okresem wcześniejszym, obejmującym XII-XIV w. W miastach znacząco wzrosła wymiana towarowa, dzięki organizowanym targom i jarmarkom. Bardzo ważną rolę odgrywały

¹²⁵ DLB, t. 2, s. 566.

¹²⁶ Andrzej Olejarczuk przyjął, że przeciętna rodzina liczyła w początkach XV w. 6 osób. Inne, występujące w nauce przeliczniki wahają się w granicach 5-9; A. Olejarczuk, *Przemiany osadnicze...*, s. 140.

¹²⁷ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2003, s. 24.

¹²⁸ *Ibidem*, s. 25, 28.

też karczmy, będąc nie tylko miejscem spotkań, ale i pomnażając dochody właścicieli. Na wsiach rozwijało się rolnictwo (uprawa zbóż, warzywnictwo, sadownictwo), hodowla zwierząt gospodarskich (bydło i trzoda chlewna) oraz drobiu. Z innych gałęzi warto wspomnieć o rzemiośle (m.in. prasołowie, tkacze, szewcy, rzeźnicy), myślistwie, przemiale zbóż w młynach, rudnictwie czy bartnictwie. Zatem gospodarka na terenie ziemi łukowskiej w XV w. rozwijała się wielotorowo, nie ograniczając się tylko do jednej specjalności, ale odznaczając się stosunkowo dużą różnorodnością.

Podsumowanie

Rozwój gospodarczy ziemi łukowskiej zupełnie inaczej przebiegał w XII-XIV w. oraz XV stuleciu. W pierwszym z analizowanych okresów Łukowszczyzna była regionem peryferyjnym, słabo zaludnionym, z przewagą puszczy i bagien, zagrożona najazdami wrogów zewnętrznych. Dynamiczne przemiany postępowały jedynie na południu, tj. w należącej do biskupów płockich włości kockiej. Przekazy źródłowe upoważniają do stwierdzenia, że funkcjonowały tam targ i karczma, co dynamizowało wymianę i kontakty handlowe pomiędzy miejscową ludnością, a napływowymi kupcami. W Kocku i okolicach ludność zajmowała się rolnictwem, hodowlą, rzemiosłem i łowiectwem.

Skok jakościowy w zakresie gospodarki stał się udziałem ziemi łukowskiej dopiero po zawartej w 1385 r. unii w Krewie. Łuków przestał być osadą pograniczną, co spowodowało ożywienie w zakresie osadnictwa, poprawę stanu dróg i powstanie nowych okręgów parafialnych. Warto także wspomnieć o lokacji wsi i miast na prawie magdeburskim, jak również przywilejach wystawianych przez duchowieństwo i panujących – zwolnienie z uiszczania dziesięciny czy organizacja targów oraz jarmarków.

W XV w. ziemia łukowska stała się obszarem, na którym upowszechniły się różnego typu kultury rolne (uprawa zbóż, warzywnictwo, sadownictwo). Hodowano zwierzęta gospodarskie i drób. Aktywnie funkcjonowało rzemiosło (m.in. prasołowie, tkacze, szewcy, rzeźnicy), myślistwo, rybołówstwo, wyrąb lasu i przemiał zbóż. Z innych działów gospodarki należy wymienić rudnictwo, jak również bartnictwo. Wymiana handlowa czy też kontakty społeczne były możliwe dzięki targom i jarmarkom. Podobną rolę, zwłaszcza jeśli chodzi o aspekt społeczny odgrywały łaźnie i karczmy. Czerpano z nich konkretne dochody od ludności (czynsz, propinacja).

Kilka słów warto też powiedzieć na temat kategorii ludności wiejskiej i miejskiej. Źródła zarejestrowały m.in. kmieci, zagrodników, karczmarzy, młynarzy, rzeźników oraz inne specjalności rzemieślnicze. Chłopi płacili czynsz na rzecz właściciela gruntów¹²⁹, odrabiali też pańszczyznę, zarówno w dobrach królewskich, kościelnych, jak i szlacheckich. Jej wymiar w XV w. nie był jeszcze zbyt wysoki, kształtując się na poziomie około czterech dni w roku. Czynsz w różnej wysokości uiszczali także rzemieślnicy¹³⁰.

Zatem gospodarka ziemi łukowskiej w średniowieczu odznaczała się łatwo zauważalną dychotomią uwarunkowaną przede wszystkim czynnikami natury politycznej. W XII-XIV w. bowiem na tym pogranicznym terytorium handel czy osadnictwo rozwijały się bardzo słabo i dopiero unia w Krewie – wydarzenie o charakterze stricte politycznym – doprowadziła do znaczących zmian w tej kwestii. Potwierdza to tylko tezę o bardzo silnym związku pomiędzy polityką i gospodarką. W ten utarty, znany od wielu pokoleń schemat wręcz idealnie wpisuje się średniowieczna ziemia łukowska.

BIBLIOGRAFIA CYTOWAŃ:

Augustyn-Lendzion E., *Średniowieczne miasta Pomorza Zachodniego - kształtowanie się autonomii mieszczaństwa*, „Przestrzeń i Forma”, nr 14, 2010, 14, s. 321-328.

Białyński G., *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, Olsztyn 1999.

Biegańska J., Grzelak-Kostulska E., Kosmela M., Rogatka K., Środa-Murawska S., *Czy tylko blaszane zegarki? Znaczenie współczesnych jarmarków – przykład Jarmarku Katarzyńskiego w Toruniu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, t. 30, 2015, z. 2, s. 125-141.

Burszta J., *Wieś i karczma. Rola karczmy w życiu wsi pańszczyźnianej*, Warszawa 1950.

Charczuk W., *Dzieje parafii Zbuczyn 1418-2018*, Zbuczyn 2018.

Czubaszek K., *Ulan. Dzieje parafii i wsi do niej należących*, Warszawa 2003.

Czubaszek K., *Żydzi Łukowa i okolic*, Warszawa 2008.

¹²⁹ W przypadku kmieci była to kwota 24-28 groszy z łana, płacona na dzień św. Marcina, tj. 10 listopada. Zagrodnicy natomiast płacili od 6 do 20 groszy z łana; por. P. Guzowski, *Warunki gospodarowania chłopów w Małopolsce i na Rusi Czerwonej w pierwszej połowie XV w. w świetle dokumentów lokacyjnych*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 66, 2006, s. 13; G. Jawor, *Ludność chłopska i społeczności wiejskie w województwie lubelskim w późnym średniowieczu*, Lublin 1991, s. 24-25.

¹³⁰ Dla przykładu mieszczaństwo koczcy posiadali 54 łany ziemi płacąc z każdego czynsz wynoszący 11 groszy. Jego łączny wymiar wynosił zatem 594 grosze - DLB, t. 1, s. 630; H. Mierzwiński, *Dzieje Kocka...*, s. 30.

Dybek E., *Lokacje na prawie niemieckim in cruda radice w południowej części województwa krakowskiego w latach 1334-1434*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 41, 1993, s. 5-82.

Gawryszczak A., *Żydzi jako wiejscy dzierżawcy karczm w XIX wieku*, „Zeszyty Wiejskie”, t. 17, 2012, s. 77-92.

Gomółka M., *Dzieje ziemi łukowskiej w średniowieczu*, Siedlce 2022. Praca doktorska obroniona w Instytucie Historii UWŚ pod kierunkiem prof. Marii Starnawskiej.

Górczak Z., *Początki oraz funkcjonowanie targów i jarmarków w średniowiecznej Europie*, [w:] *Targi, jarmarki i odpusty*, red. M. Brzostowicz, M. Przybył, J. Wrzesiński, Poznań – Łąd 2014, s. 12-43.

Guzowski P., *Warunki gospodarowania chłopów w Małopolsce i na Rusi Czerwonej w pierwszej połowie XV w. w świetle dokumentów lokacyjnych*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 66, 2006, s. 7-24.

Halecki O., *Powołanie księcia Władysława Opolskiego na tron krakowski w r. 1273*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 27, 1913, s. 213-315.

Horoch E., Koprukowniak A., Szczygieł R., *Dzieje Parczewa 1401-2001*, Lublin–Parczew 2001.

Jarmuł S., *Szkice z dziejów Radzyna Podlaskiego i byłego powiatu radzyńskiego*, Radzyń Podlaski 1995.

Jaroszewska A., *Wizerunek średniowiecznego Żyda*, „Ethics in Progress”, 2014, 5, z. 2, s. 269-282.

Jawor G., *Ludność chłopska i społeczności wiejskie w województwie lubelskim w późnym średniowieczu*, Lublin 1991.

Jawor G., Rozwałka A., *Wytopy i dystrybucja żelaza w XV-XVI w. w świetle najstarszej księgi sądowej miasta Kamionki w ziemi lubelskiej i źródeł archeologicznych*, „Archeologia Polski Środkowo-wschodniej”, t. 10, 2008, s. 163-172.

Jeziński A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2003.

Konieczny P., Weker W., *Chodlikowskie żelazo – próba porównania procesu redukcji żelaza z rud darniowych różnymi metodami*, [w:] *Archeologia doświadczalna w Muzeum Nadwiślańskim. Eksperymenty 2003-2006*, red. P. Lis, Kazimierz Dolny 2007, s. 46-54.

Kowalik J., *Dobra ziemskie Radzyń. Historia majątku od XVIII do XX wieku*, Lublin 2015.

Kowalik J., *Ludność Radzyna na przestrzeni wieków. Przyczynek do dziejów społeczności miasta*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 6, 2008, s. 126-139.

Kuciński A., *Bartnictwo a uprzywilejowanie ludności w puszczech północnego Mazowsza (XIII-XVIII wiek)*, „Studia Podlaskie”, t. 25, 2017, s. 65-80.

Kuraś S., *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 3, red. T. Mencil, Lublin 1983.

Kurkowski J., *Sieć jarmarczna województwa lubelskiego w XVI w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 34, 1986, z. 2, s. 227-247.

Leciejewski J., *Sądy bartne w Polsce*, „Pamiętnik Wzorowy”, nr 10-11, 1918, s. 153-162.

Litak S., *Formowanie sieci parafialnej w Łukowskiem do końca XVI wieku. Studium geograficzno-historyczne*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 13, 1964, z. 2, s. 5-136.

Litak S., Müllerowa L., *Osadnictwo Ziemi Łukowskiej w okresie przedrozbiorowym*, [w:] *Z przeszłości Ziemi łukowskiej. Materiały sesji naukowej poświęconej przeszłości miasta Łukowa i Ziemi Łukowskiej odbytej w dniu 28 września 1958 r. w Lublinie*, Lublin 1959, s. 43-52.

Mierzwiński H., *Dzieje Kocka do roku 1939*, Warszawa 1990.

Mierzwiński H., *Problem osadnictwa mazowiecko-podlaskiego w pierwszych wiekach państwowości polskiej na przykładzie Kocka*, „Rocznik Międzyrzecki”, t. 8, 1976, s. 5-19.

Musianowicz K., *Wczesnośredniowieczny ośrodek osadniczy w Drohiczyńce nad Bugiem w świetle wyników prac archeologicznych z lat 1954-1957*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 1, 1964, s. 77-87.

Myśliński K., *Najstarsza miejska historia Lubelszczyzny w świetle dokumentu Konrada Mazowieckiego z roku około 1239*, [w:] *Studia historyczne. Księga jubileuszowa z okazji 70-letniej rocznicy urodzin prof. dr Stanisława Arnolda*, Warszawa 1965, s. 288-300.

Olejarczuk A., *Przemiany osadnicze a krajobraz naturalny w Ziemi Łukowskiej w XV i w pierwszej połowie XVI wieku*, [w:] *Ziemia i ludzie dawnej Polski*, red. A. Galas i J. Janczak, Wrocław 1976, s. 129-151.

Orłowski R., Szaflik J. R., *Dzieje miasta Łukowa*, Lublin 1962.

Piaskowski J., *Hutnictwo żelaza na ziemiach polskich. Epoka techniki dymarskiej produkcji żelaza*, [w:] *Hutnictwo na ziemiach polskich*, red. J. Czermiński, Katowice 1992, s. 24-55.

Rzewuski J., *Dzieje parafii Trzebieszów i jej mieszkańców w latach 1430-1860*, Warszawa 2006.

Seroka H., *Przywileje królów Polski dla miasta Łukowa z XV-XVIII wieku*, Łuków-Lublin 2020.

Siudowska-Muzykowska T., *Materiały do bartnictwa w północno-wschodniej Europie ze szczególnym uwzględnieniem obszaru Polski*, Wrocław 1960.

Sochacka A., *Drobna szlachta w województwie lubelskim w średniowieczu*, „Rocznik Lubelski”, t. 25-26, 1983-1984, s. 7-30.

Sochacka A., *Organizacja zarządu dóbr ziemskich w województwie lubelskim w średniowieczu*, „Rocznik Lubelski”, t. 27-28, 1985-1986, s. 31-50.

Sochacka A., *Własność ziemska w województwie lubelskim w średniowieczu*, Lublin 1987.

Starnawska M., *Dzieje Kocka w średniowieczu*, [w:] *Dzieje Kocka od czasów najdawniejszych do najnowszych*, red. Dariusz Magier, Kock 2017, s. 15-45.

Szczygieł R., *Problemy miejskości Kocka w średniowieczu. Lokacja na prawie niemieckim w: Studia z dziejów Kocka*, red. D. Magier, Lublin 2003, s. 33-47.

Teterycz-Puzio A., *Geneza województwa sandomierskiego*, Słupsk 2001.

Trawkowski S., *Taberny płockie na przełomie XI i XII wieku: w sprawie zakresu obrotu towarowo-pięięznego*, „Przegląd Historyczny”, t. 53, 1962, z. 4, s. 731-744.

Tyszkiewicz J., *Podlasie: Kształtowanie się nazwy i terytorium do końca XIX stulecia*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na terenie województwa siedleckiego”, z. 3, 1982, s. 3-21.

Wąsowicz T., *Wczesnośredniowieczne przeprawy przez środkową Wisłę*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 5, 1957, z. 3-4, s. 433-453, 705-706.

Wetoszka B., *W średniowieczu i nowożytności*, [w:] *Północna Lubelszczyzna od pradziejów po okres nowożytny*, red. E. Banasiewicz-Szykuła, Lublin 2003, s. 119-134.

Więch K., *Na pograniczu trzech dzielnic. Z dziejów Ziemi Łukowskiej i Stężyckiej*, Wola Okrzejska 2017.

Zakrzewska-Dubasowa M., *Przyczynek do historii jarmarków lubelskich*, „Annales UMCS”, t. 20, 1965, z. 4, s. 59-74.

Zaremska H., *Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina krakowska*, Warszawa 2011.

Zygner L., *Biskup Jakub z Kurdwanowa herbu Syrokomla (ok. 1350-1425)*, Toruń 2020.